

Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

I. ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΔΑΡΒΙΝΙΣΜΟΣ.

Η ΣΧΕΣΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

Ο πραγματισμός ως κοινωνική φιλοσοφία παραπέμπει στο έργο των Peirce, James, Dewey και Mead. Αντιστοίχως, μια σειρά κοινωνιολόγων, που επηρεάστηκαν από τον πραγματισμό και ανέπτυξαν επιστημονικές θεωρίες με επίκεντρο την έννοια της κοινωνικής διάδρασης (social interaction-symbolic interactionism), ήταν αυτοί που συγκρότησαν την παράδοση της σχολής του Σικάγο· ιδιαίτερα, οι Park, Blumer, Cooley και Thomas (Tomasi, 1998).

Μιλώντας γενικά, μπορούμε να πούμε ότι ο πραγματισμός ως κοινωνική φιλοσοφία χαρακτηρίζεται από τη σχέση του με τον ιδεαλισμό (από την αντι-υλιστική, δηλαδή, συγκρότησή του) καθώς και τον κοινωνικό δαρβινισμό. Σε ό,τι αφορά τη σχέση με την ιδεαλιστική παράδοση, αυτή είναι εμφανής στην προτεραιότητα που δίνεται στη συστατική δύναμη της σκέψης (D. Shalin, 1986: 10). Για τον Dewey, ο νους είναι «ο συστατικός δημιουργός του όλου σχήματος» (J. Dewey, 1960, σ. 33). Ενώ, κατά τον Blumer, δεν υπάρχει τίποτα προβληματικό στη βασική θέση του ιδεαλισμού, σύμφωνα με την οποία «ο κόσμος της πραγματικότητας» υπάρχει μόνο στην ανθρώπινη εμπειρία και εμφανίζεται μόνο με τη μορφή με την οποία τα ανθρώπινα όντα «βλέπουν αυτό τον κόσμο» (H. Blumer, 1986, σ. 22). Από την άλλη μεριά, τόσο ο πραγματισμός, όσο και οι μετέπειτα «διαδραστικές» προσεγγίσεις (συμβολική διάδραση κ.λπ.) μπορούν να χαρακτηρισθούν ως μετα-δαρβινιστικές θεωρίες. Για το σύνολο αυτών των προσεγγίσεων, η δαρβινιστική αντίληψη αποτέλεσε τη βάση που τους επέτρεψε να αντιπαρατεθούν στον κλασικό φιλοσοφικό ορθολογισμό. Αλλωστε, αν κάτι χαρακτηρίζει συνολικά την κλασική κοινωνιολογία είναι ότι θεμελιώθηκε σε αντιπαράθεση προς τη φιλοσοφική οντολογία.

Στην αντιπαράθεσή τους προς τον φιλοσοφικό ορθολογισμό, οι πραγματιστές ξεκινούν από τη σχεσιακή (relational) προσέγγιση ανθρώπου και περιβάλλοντος, ανθρώπου και κόσμου, δρώντος και δομής. Αυτό που απορρίπτεται είναι η αντίληψη ενός κόσμου του οποίου οι αρχές είναι μια για πάντα προσδιορισμένες και του οποίου η αλήθεια άπαξ γνωστή. Αντίθετα, προωθείται η εικόνα ενός κόσμου που «βρίσκεται εν τω γίνεσθαι».¹ Αντί για μια φιλοσοφία των πρώτων αρχών, οι πραγματιστές υποστηρίζουν την απροσδιοριστία του εξωτερικού

κόσμου, την πολλαπλότητα των δυνατοτήτων διαμόρφωσης και αντίστοιχης νοηματοδότησής του. Ο κόσμος «εκεί έξω» περιμένει να ολοκληρωθεί και εξορθολογισθεί. Αυτή η διαδικασία, βεβαίως, δεν αντιμετωπίζεται ως κάτι που μπορεί να ολοκληρωθεί σε κάποιο μελλοντικό σημείο μια για πάντα. Η σχεσιακότητα ανθρώπινου οργανισμού και περιβάλλοντος σημαίνει τη, μέσω της αμοιβαίας αλληλεπίδρασής τους, εξέλιξη και των δύο. Οι άνθρωποι παρεμβαίνουν στον εξωτερικό κόσμο με την πράξη τους. Αυτή η τελευταία νοείται ως προσανατολισμός σε μια *κατάσταση* (situation) την οποία οι δρώντες καλούνται να προσδιορίσουν και ερμηνεύσουν. Από αυτή την άποψη η άρση της απροσδιοριστίας του εξωτερικού κόσμου επιτυγχάνεται μέσα από τον προσδιορισμό των καταστάσεων στις οποίες προσανατολίζουν τη δράση τους οι αναστοχαστικοί δρώντες. Η ίδια η κοινωνία, νοούμενη ως ένα σύνολο από αναρίθμητες καταστάσεις- δράσεις, γίνεται αντιληπτή, αφενός, ως *διαδικασία εν τω γίνεσθαι* (on going process) και, αφετέρου, ως άρση της απροσδιοριστίας εμφανιζόμενη μέσα από τα σύμβολα και τα νοήματα που κατασκευάζουν οι δρώντες, ως κουλτούρα, πολιτισμός, θεσμοί, αλλά και μέσα από τις καθημερινές ερμηνείες που δίνουν οι δρώντες στις διάφορες καταστάσεις που αντιμετωπίζουν. Η άρση της απροσδιοριστίας, επομένως, εναπόκειται στη νοηματοδοτική ικανότητα, στο πρακτικό ενδιαφέρον και κυρίως στην ίδια την πράξη των δρώντων.

Στην πραγματιστική αντίληψη, οι δρώντες παρεμβαίνουν γνωστικά και νοηματοδοτικά στον εξωτερικό κόσμο παραινούμενοι από ανάγκες, συμφέροντα και ενδιαφέροντα. Ανάμεσα στο υποκείμενο και τον εξωτερικό κόσμο η πράξη παίζει τον διαμεσολαβητικό ρόλο. Αυτή τη σχέση ανάμεσα στα πρακτικά ενδιαφέροντα και την κατασκευαστική- νοηματοδοτική δραστηριότητα του ανθρώπου εκφράζει η φράση *he hears because he listens to, he sees because he looks at, he discerns a pattern because he has a stake in it* (βλ. D. Shalin, 1986: 10). Αν όλα αυτά τα στοιχεία λείψουν (ενδιαφέρον, πράξη, κ.λπ.) ο κόσμος επανέρχεται πίσω στην κατάσταση της απροσδιοριστίας. Επομένως, οι πραγματιστές μας λένε ότι ο κόσμος αποτελείται από αντικείμενα που δεν έχουν ένα νόημα καθ'αυτό, ότι πρόκειται στην ουσία για ένα απροσδιόριστο υλικό που οι δρώντες, ως γλύπτες, μπορεί να το *σμιλέψουν* (carving out) με πολλούς τρόπους, δηλαδή να το νοηματοδοτήσουν πολλαπλά. «Άλλοι γλύπτες, άλλα αγάλματα από την ίδια πέτρα, (other sculptors, other statues from the same stone) γράφει ο James (1950, I, σ. 289). Στην πιό ακραία της εκδοχή αυτή η αντίληψη εκφράζεται με τον υποκειμενισμό του James. Ο James πίστευε σε ένα «πλουραλιστικό σύμπαν» (a pluralistic universe), αποτελούμενο από πολλούς κόσμους, κάθε ένας από τους οποίους είναι ορθολογικός με τον δικό του τρόπο, κάθε ένας από τους οποίους αντανάκλα εναλλακτικές κατευθύνσεις δράσης, σιοπούς και καταστάσεις (αναφ. σε D. Shalin, 1986, σ. 11).

Φυσικά, ο υποκειμενισμός του James δεν γίνεται δεκτός από όλους τους πραγματιστές. Θα λέγαμε, μάλιστα, ότι η πλειοψηφία των πραγματιστών θεωρητικών αναγνώριζαν κάποια μορφή αντικειμενικότητας του νοήματος, η οποία φυσικά δεν αποδίδονταν σε κάποιες υλικές ή καθαυτές ιδιότητες των αντικειμένων, αλλά στην προσπάθεια σταθεροποίησης ενός νοήματος μέσω διυποκειμενικού ορισμού στο πλαίσιο μιας κοινότητας, μιας ομάδας ή και της κοινωνίας συνολικά. Το πραγματικό πρόβλημα έγκειται στο πώς μπορεί να «σταθεροποιηθεί μια πεποίθηση, όχι στο ατομικό επίπεδο αλλά σε αυτό της κοινότητας», έλεγε ο Peirce (1955, σ. 13, αναφ. σε

D. Shalin, 1986, σ. 12). Από τη μεριά του, ο Dewey έλεγε ότι το «νόημα είναι αντικειμενικό και καθολικό», φρόντιζε όμως να διευκρινίσει ότι ήταν προϊόν της διυποκειμενικότητας και διεπικοινωνίας, φτάνοντας στο σημείο να υποστηρίζει ότι «η επικοινωνία είναι συνθήκη της συνείδησης» (J. Dewey, 1958, σ. 187-189 και D. Shalin, 1986, σ. 12). Αλλά και ο Mead υποστήριξε ότι η ικανότητα των ατόμων να «σμιλεύουν» (carve out) ή να νοηματοδοτούν ένα αντικείμενο είναι κατ' ουσίαν συναρτημένη με τις σημασίες που είναι διαθέσιμες σε μια κοινότητα, η ικανότητα αυτή είναι, δηλαδή, «στον πυρήνα της κοινωνική» (G.H. Mead, 1964, σ. 276).

Μέσα από τις διαφορετικές προσεγγίσεις της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου, δρώντος και πραγματικότητας και παρά τις επιμέρους αποχρώσεις, διακρίνει βεβαίως κανείς ένα υπερβατολογικό στοιχείο, το οποίο είναι πολύ εντονότερο στον αρχαίο υποκειμενισμό του James και εν μέρει του Dewey και πολύ λιγότερο στον Peirce και στον Mead. Για παράδειγμα, ο Mead γράφει ότι «αυτό που ένα πράγμα είναι στη φύση εξαρτάται όχι απλώς από αυτό που είναι καθεαυτό, αλλά επίσης και από τον παρατηρητή». Δεν υπάρχουν «γυμνά γεγονότα», κατά τον Mead, αλλά σε αυτά είναι ενσωματωμένες οι ερμηνείες και οι εννοηματισμένες δράσεις των ατόμων. Τίθεται επομένως και στον Mead, κατά έναν τρόπο που συμπυκνώνει την προγενέστερη πραγματιστική παράδοση, το πρόβλημα της αμοιβαίας σχέσης υποκειμένου/αντικειμένου σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από απροσδιοριστία. Όπως ειπώθηκε, ο κόσμος ή το περιβάλλον εμφανίζεται μέσα από καταστάσεις τις οποίες οι δρώντες καλλούνται να ερμηνεύσουν- εννοηματοτίσουν δια της πράξεώς τους. Στο βαθμό που το επιτυγχάνουν επέρχεται άρση της απροσδιοριστίας και ανάδυση ενός νοήματος, κατά τον Mead. Στο πραγματιστικό λεξιλόγιο, «η ανάδυση αναφέρεται σε ένα ορισμένο περιβάλλον που υπάρχει σε μια σχέση με έναν οργανισμό και στο οποίο μπορούν να εμφανισθούν καινούργια χαρακτηριστικά εξ αιτίας του οργανισμού» (G.H. Mead, 1967, σ. 330).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι η σχέση των δρώντων με τον εξωτερικό κόσμο εμφανίζεται σε καταστάσεις στις οποίες αυτοί προσανατολίζουν τη δράση τους. Μέσω της δράσης και τον προσδιορισμό αυτών των καταστάσεων αίρεται η απροσδιοριστία του εξωτερικού κόσμου και ενδεχομένως αναδύονται νέα νοήματα δια των οποίων αλλάζει το περιβάλλον. Μπορούμε να εικονογραφήσουμε τις παραπάνω προτάσεις με τη μορφή ορισμένων παραδειγμάτων. Παράδειγμα πρώτο. Ένα πορτοφόλι που κάποιος βρίσκει στο δρόμο. Η έννοια του πορτοφολιού είναι πολιτιστικά προσδιορισμένη. Ομως ένα πορτοφόλι πεταγμένο στο δρόμο δεν έχει καθεαυτό ένα προσδιορισμένο νόημα, αποτελεί τμήμα ενός εξωτερικού κόσμου που βρίσκεται σε κατάσταση απροσδιοριστίας. Έχει δυναμικά νόημα μονάχα ως τμήμα μιας κατάστασης την οποία αντιμετωπίζει ο δρων και την οποία πρέπει να προσδιορίσει προκειμένου να δράσει. Τι θα κάνει λοιπόν ο δρων; Θα το πάρει, θα το παραδώσει στην αστυνομία, θα πάρει ένα μέρος μόνο του περιεχομένου του, θα το πετάξει, θα το αγνοήσει, θα το καταστρέψει; Το τι ακριβώς θα κάνει είναι θέμα προσδιορισμού και εννοηματοδότησης της κατάστασης. Αυτό δεν είναι αυθαίρετο αλλά εξαρτάται από την προσωπικότητα του δρώντος, την ηθική του, το αν θεωρήσει ότι ανήκει σε κάποιον πλούσιο ή κάποιον φτωχό, το αν ο ίδιος έχει οικονομική ανάγκη, το αν τον βλέπουν, την αντίληψη της ομάδας στην οποία ανήκει κ.λπ. Επομένως, ένα πορτοφόλι δεν είναι ποτέ απλώς ένα πορτοφόλι, αλλά αποκτά το συγκεκριμέ-

νο νόημά του σε αλληλόδραση με πλείστα άλλα αντικείμενα, πρόσωπα, ερμηνείες ή καταστάσεις. Μια τέτοια αντίληψη εικονογραφεί την πίστη των πραγματιστών και φυσικά των μεταγενέστερων θεωρητικών της συμβολικής διάδρασης (Park, Blumer κ.ά.) ότι η διάδραση αποτελεί καθολικό νόμο της κοινωνικής και φυσικής ύπαρξης. «Κάθε τι που υπάρχει», γράφει ο Dewey, «στην έκταση που είναι γνωστό και γνώσιμο, υπάρχει σε διάδραση με άλλα πράγματα. [...] Η διάδραση είναι ένα καθολικό χαρακτηριστικό της φυσικής ύπαρξης» (J. Dewey, 1958, σ. 175· 1960, σ. 244).

Ενα δεύτερο παράδειγμα είναι αυτό που αναφέρει ο Habermas στη *Θεωρία του επικοινωνιακού πράττειν* (J. Habermas, 1984-87). Ενα μεσημέρι, «στην άκρη του χρόνου» τη στιγμή δηλαδή που ο κόσμος βρίσκεται στη διαδικασία της εκφοράς του, σε κάποια οικοδομή οι εργάτες που κάνουν διάλειμμα αποφασίζουν να αγοράσουν μπίρες και σάντουιτς. Ποιος θα πάει να τα αγοράσει είναι θέμα ορισμού μιας κατάστασης. Θα πάει ο μικρότερος σε ηλικία; Αυτός που είναι η σειρά του; Αυτός που δεν έχει πάει ποτέ; Θα το παίξουν κορώνα-γράμματα; Θα πάει κάποιος εθελοντικά; Κάποιος που θα τον κεράσουν οι υπόλοιποι για τον κόπο του; Κάποιος που είναι ο «χαζούλης» της παρέας; Κάποιος που είναι ο πιο αδύναμος και οι άλλοι ασκούν καταναγκασμό πάνω του; Ή μήπως τελικά δεν καταφέρουν να συμφωνήσουν και τελικά δεν πάει κανείς. Σε κάθε περίπτωση προκύπτει κι εδώ θέμα ορισμού μιας κατάστασης η οποία προηγουμένως βρίσκεται σε κατάσταση απροσδιοριστίας. Ο προσδιορισμός και η άρση της απροσδιοριστίας καθίσταται εφικτός εν προκειμένω χάρη στη δυνατότητα συμβολοποίησης και διϋποκειμενικής επικοινωνίας των δρώντων. Δεν γίνεται όμως σε «δομικό κενό» αλλά αφορά και στην ικανότητά τους να ερμηνεύουν προϋπάρχουσες δομές και κανόνες είτε αυτοί ανήκουν στην «κοινή γνώση» είτε στο πολιτιστικό δυναμικό μιας κοινότητας. Γίνεται σαφές, επομένως, ότι η πλειοψηφία των πραγματιστών και των θεωρητικών της συμβολικής διάδρασης (πλην του James και του Blumer), δεν απορρίπτουν την έννοια της δομής· όμως, την καθιστούν προβληματική, για δύο κυρίως λόγους: α) Γιατί η δομή υπάρχει μόνο στο βαθμό που ενεργείται στην πράξη των δρώντων· και συνεπώς υπόκειται σε διαρκή επανερμηνεία, και β) γιατί καθεαυτή δεν επαρκεί για τον ορισμό μιας κατάστασης, αλλά χρειάζεται η επανερμηνεία των δομών από τους δρώντες στην προσπάθειά τους να ορίσουν την κατάσταση. Αυτή η διαδικασία, που γίνεται μέσω διάδρασης και της χρήσης συμβόλων, εξηγεί, όπως αναφέρει και ο Mead, την ανάδυση πολλές φορές ενός νέου νοήματος ή μιας νέας δομής.

Σχετικό με την πραγματιστική έννοια της ανάδυσης είναι ένα τρίτο παράδειγμα στο οποίο μπορούμε να αναφερθούμε: Αυτό της πρώτης απεργίας. Όπως αναφέρει ο Tilly, η πρώτη απεργία που εμφανίζεται ιστορικά είναι πραγματικά ένα μυστήριο. Η δεύτερη και η τρίτη προκαλούν κατάπληξη. Στη συνέχεια όμως μετατρέπονται σε μορφές κοινωνικής πράξης που μαθαίνονται και εντάσσονται σε ένα «ρεπερτόριο» μορφών συλλογικής δράσης (Ch. Tilly, 1978). Λ.χ., η πρώτη ιστορικά καταγεγραμμένη απεργία, αυτή των Φλαμανδών κλωστοϋφαντουργών στη διάρκεια του 13ου αιώνα, έχει τα χαρακτηριστικά της *ανάδυσης*, όπου μέσα από τον προσδιορισμό μιας κατάστασης από τους δρώντες προκύπτει ένα νέο νόημα ή και μια νέα κοινωνική μορφή (βλ. Στ. Αλεξανδρόπουλος, 2001, σ. 33).

Αυτό που πρέπει να γίνει κατανοητό και στα τρία παραδείγματα είναι ότι στην πραγματιστική αντίληψη, χωρίς τη δράση και την ύπαρξη των ενδιαφερόντων, κινήτρων κ.λπ. που ωθούν στην ανάληψή της, δεν μπορεί να υπάρξει ούτε εννοηματισμός ούτε γνώση του εξωτερικού κόσμου. Στο βαθμό που δεν υπάρχουν αυτά τα στοιχεία (ενδιαφέρον, δράση) ο κόσμος επανέρχεται στην κατάσταση της απροσδιοριστίας. Με άλλα λόγια, η δράση είναι αυτή μέσω της οποίας η πραγματικότητα «ανοίγεται» στη γνώση των δρώντων. Για τους πραγματιστές, η γνώση δεν υπάρχει καθεαυτή αλλά χάριν του πράττειν (D. Shalin, 1986, σ. 11). Οι δρώντες δοκιμάζουν την αντίληψη που έχουν για αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου ή διαμορφώνουν νέα άποψη μέσα από την πράξη που προσανατολίζουν σε αυτά. Εδώ γίνεται φανερό η σύνδεση με την παράδοση του εμπειρισμού την οποία ωστόσο υπερβαίνουν. Υπάρχει συνεπώς ένα εμπειριστικό στοιχείο αλλά και ένα στοιχείο οιονεί υπερβατολογικό, καθώς, όπως είπαμε, ο δρών και η δράση του γίνονται μέρος του ίδιου του ορισμού και του νοήματος αυτού που είναι το αντικείμενο. Σχετικά με αυτό, ο Peirce λέει καθαρά ότι ο ίδιος ο τρόπος να μεταχειρίζεται κανείς τα πράγματα είναι μέρος και κομμάτι της ίδιας της αντικειμενικής τους υπόστασης (Peirce, 1955, σ. 29, αναφ. σε Shalin, σ. 11). «Η σκέψη είναι ουσιαστικά μια πράξη», λέει ο Mead και συμπληρώνει ότι «η μονάδα της ύπαρξης είναι η πράξη» (G.H. Mead, 1938, σ. 65). Σύμφωνα με τον James, η μόνη πραγματικότητα που είναι προσβάσιμη σε μας είναι η «πρακτική πραγματικότητα» (practical reality· W. James, 1950, II, σ. 295). «Η πραγματικότητα που δεν υπηρεί ή δεν βασίζεται σε κάποια μορφής χρησιμότητα», γράφει ο Dewey, «μπορεί να πάει να πνιγεί, τουλάχιστον σε ότι αφορά τη γνώση» (J. Dewey, 1963, σ. 41· Shalin, σ. 11).

Εμφανίζονται, συνεπώς, ο πραγματισμός αλλά και οι θεωρίες της διάδρασης ως προσεγγίσεις που στηρίζονται κατ' εξοχήν στην κοινωνική δράση, την οποία αντιλαμβάνονται ως τη βασική μονάδα ανάλυσης και ως το βασικό κλειδί για να αποκρυπτογραφήσουμε τη σχέση δρώντος και δομής, υποκειμένου και αντικειμένου, ανθρώπου και εξωτερικού κόσμου. Σε σύγκριση, ωστόσο, με θεωρίες, όπως αυτή του Weber, οι πραγματιστές και οι επηρεασμένοι από αυτούς συγγραφείς του Σικάγου δίνουν έμφαση στο στοιχείο της διάδρασης που γίνεται μέσω συμβόλων, αλλά και γενικότερα της αλληλεπίδρασης που χαρακτηρίζει όλα τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου. Η βασική θέση εν προκειμένω είναι ότι ο δρών με την ικανότητα *συμβολοποίησης* (symbolization) που έχει είναι ο αποφασιστικός παράγων του εννοηματισμού του κόσμου και των αντικειμένων του. Όπως γράφει ο Mead, «η συμβολοποίηση συστήνει αντικείμενα μη συνεστημένα προηγουμένως. [...] Η γλώσσα δεν συμβολοποιεί απλώς μια κατάσταση ή αντικείμενο που βρίσκεται κιόλας εκεί εκ των προτέρων. Καθιστά εφικτή την ύπαρξη ή την εμφάνιση αυτής της κατάστασης ή του αντικειμένου, γιατί είναι τμήμα του μηχανισμού μέσω του οποίου η κατάσταση ή το αντικείμενο δημιουργείται» (G.H. Mead, 1967, σ. 78).

Η πραγματιστική προσέγγιση, αν συγκριθεί με τη βεμπεριανή θεωρία της κοινωνικής δράσης, εμφανίζεται να δίνει έμφαση όχι απλώς στο νόημα ή τις αλληλουχίες των νοημάτων, αλλά στον μηχανισμό παραγωγής των νοημάτων (διάδραση), αφού αυτός είναι τμήμα του ίδιου του ορισμού των αντικειμένων του κόσμου. Αυτή η διαφορά μπορεί να φαίνεται μικρή, όμως έχει σοβαρές επιστημολογικές και μεθοδολογικές συνέπειες. Για παράδειγμα, ο Weber, πίστευε ότι οι αξίες, ως συστατικό της νοηματικής αλληλουχίας που καθόριζε την εμφάνιση μοναδικών

ιστορικών φαινομένων, θα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο της επιστημονικής έρευνας. Από την άλλη μεριά όμως, δεν υπήρχε, κατά τη γνώμη του, επιστημονικά έγκυρος τρόπος για να αποδειχθεί η υπεροχή ή η ορθότητα μιας αξίας σε σχέση με τις άλλες. Από αυτή τη δεύτερη σκοπιά οι αξίες έπρεπε να αποκλειστούν από το πεδίο της επιστημονικής απόδειξης. Συμβαίνει έτσι το εξής παράδοξο. Θέτοντας τις αξιακές επιλογές εκτός του πεδίου της επιστημονικής απόδειξης, στην αρμοδιότητα του χαρίσματος, της απόφασης ή του αγώνα, κατα τη δική μας αντίληψη, ο Weber διατηρούσε συγχρόνως ανοιχτό το ζήτημα, μέσα σε έναν εμπειρικά πολυθεϊστικό κόσμο, ύπαρξης ή κατίσχυσης ενός καθολικού και οικουμενικού χαρακτήρα των αξιών και των ιδεωδών.

Αντιθέτως, προσεγγιζόμενο με πραγματιστικούς όρους, το πρόγραμμα της διαδραστικής κοινωνιολογίας (interactionist sociology) δεν στρέφεται στην αναζήτηση αιτιωδών εξηγήσεων, αλλά συνίσταται στη συστηματική εξέταση της διαδικασίας προσδιορισμού της απροσδιοριστίας από τους κοινωνικούς δρώντες (D. Shalin, 1986, σ. 12). Οι αξίες εξετάζονται ως τμήμα αυτού καθεαυτού του περιεχομένου της νοηματοδοτικής δραστηριότητας των ανθρώπων, μέσω της οποίας κατασκευάζεται η όποια αντικειμενικότητα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Στο βαθμό που δεν υπάρχει τίποτα άλλο πέραν της κατασκευαστικής δράσης, καμία εμμενής αντικειμενικότητα της φύσης ή του εξωτερικού κόσμου, καμία υπερβατολογική τάξη ή πρώτες αρχές, που να μπορούν να διασώσουν το αίτημα μιας καθολικότητας, οι αξίες εξαντλούνται αποκλειστικά στις μορφές της πραγματοποίησής τους. Πρόκειται, κατ' ουσίαν, για μια έρευνα του «πλουραλιστικού κοινωνικού σύμπαντος» που έχει δημιουργηθεί από διάφορες συλλογικότητες, κάθε μια από τις οποίες δημιουργεί ένα ξεχωριστό περιβάλλον εννοηματοσιμμένων αντικειμένων που επιτρέπουν να διακρίνονται τα μέλη της από αυτά άλλων ομάδων, που κατοικούν δηλαδή διαφορετικούς κοινωνικούς κόσμους. Κάθε κοινωνικός κόσμος είναι πραγματικός για αυτούς που συμμετέχουν στο ίδιο σύμπαν του λόγου, στην ίδια κουλτούρα. Είναι ένας «διακριτός κόσμος, με τους δικούς του τρόπους πράττειν, ομιλείν και σκέπτεσθαι, [...] το δικό του λεξιλόγιο, τις δικές του δραστηριότητες και ενδιαφέροντα, τη δική του αντίληψη του τι είναι σημαντικό στη ζωή, [...] το δικό του σχήμα ζωής» (Cressey, 1932, σ. 31). Ένας τέτοιος κόσμος δεν είναι αντικειμενικός με τη συνήθη έννοια –δεν υπάρχει καθεαυτός. Δεν είναι «ένας κόσμος ανεξάρτητων πραγματικότητων όπως αυτές που θα μπορούσαν να γνωσθούν από κάποιο ιδεώδες απόλυτο υποκείμενο. Είναι ένας κόσμος αποτελούμενος από δεδομένα (data) που δίδονται σε συγκεκριμένα, ιστορικά προσδιορισμένα υποκείμενα, καθώς επίσης και [ένας κόσμος] δράσεων που αυτά τα ανθρώπινα υποκείμενα εκτελούν πάνω σε αυτά τα αντικείμενα της ίδιας τους της εμπειρίας» (F. Znaniecki, 1927, σ. 536, αναφ. σε D. Shalin, 1986, σ. 12).

II. Ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ.

ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ. ROBERT PARK

Ο σχετικισμός της ανωτέρω αντίληψης καθίσταται ευκρινέστερος αν ληφθεί υπόψη ότι, από την άποψη των φιλοσοφικών της θεμελίων, η πραγματιστική προσέγγιση καθώς και αυτή της συμβολικής διάδρασης συνδέονται με τη σχετικιστική παράδοση της σκωτσέζικης ηθικής φιλοσοφίας (D. Hume, A. Smith κ.ά). Η σύνδεση αυτή εντοπίζεται πρώτα απ' όλα στην ίδια την έννοια της *διάδρασης* που προέρχεται, κατά τον Park, από τη σχετικιστική παράδοση του σκωτσέζικου διαφωτισμού.² Στους σκωτσέζους θεωρητικούς, η ηθική δεν συλλαμβάνεται υπερβατολογικά αλλά κατανοείται ως το εξαγόμενο ενός μηχανισμού που είναι εμμενής στην κοινωνική φύση του ανθρώπου. Σε αυτή την παράδοση, η ηθική συμπεριφορά γινόταν αντιληπτή ως κάτι που «προκύπτει και διαμορφώνεται από τις εσωτερικές αντιδράσεις του προσώπου στα συναισθήματα των άλλων» (R. Park, 1972, σ. 32).³ Αυτή η θεωρητική θέση αναπτύχθηκε από τους Hume και A. Smith στην ηθική τους φιλοσοφία και αποτέλεσε τη βάση για να αναπτυχθεί η έννοια της *συμπάθειας*. Η έννοια αυτή σημαίνει τη συμφωνία ανάμεσα στα συναισθήματα των ανθρώπων που γίνεται εφικτή μέσα από την ταυτόσημη συγκρότησή τους. Η υπόθεση που γίνεται είναι ότι υπάρχει εμμενώς στους ανθρώπους ένας μηχανισμός που τους επιτρέπει να τοποθετούν τους εαυτούς τους νοερά στη θέση των άλλων και να προικαταλαμβάνουν, να συμμερίζονται ή απλώς να κατανοούν τα συναισθήματα των άλλων. Κατανοούμενη κατ' αυτό τον τρόπο η έννοια της συμπάθειας αποτελούσε, κατά τον Park, μια προ-κοινωνιολογική έννοια που εμπεριείχε τα σπέρματα πολλών μετέπειτα θεωρητικών κατηγοριών της κοινωνιολογίας, όπως ο *κοινωνικός έλεγχος*, η *ανάληψη ρόλου* κ.λπ. (R. Park, 1972). Είχε, επίσης, επηρεάσει τη θεωρία του Tarde για τη *μίμηση*.

Γράφοντας για αυτό το θέμα, ο Park επιμένει ότι η έννοια της *μίμησης* δεν είναι παρά μια προσαρμογή και μετεγγραφή με ψυχολογικούς όρους της θεωρίας του Hume για τη *συμπάθεια*. Αυτό που ο Tarde κατανοούσε ως «μίμηση» ήταν το ίδιο που ο Hume αντιλαμβάνονταν ως «συμπάθεια», ήτοι «η μεταβίβαση ενός συναισθήματος ή μιας ιδέας από ένα πρόσωπο σε ένα άλλο. Το δεύτερο πρόσωπο βάζει τον εαυτό του στην ψυχική κατάσταση του πρώτου και αντιδρά με τη φαντασία του στο ερέθισμα που το πρώτο πρόσωπο όντως δοκιμάζει στην εμπειρία του, κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο ως να είχε δεχθεί το ίδιο το ερέθισμα» (R. Park, 1972, σ. 34). Για τον Park δεν υπήρχε αμφιβολία ότι η προ-κοινωνιολογική έννοια της *συμπάθειας* οδήγούσε μέσα από τη θεωρία της *μίμησης* στην πραγματιστική έννοια της *διάδρασης*, που κατά τη γνώμη του αποτελούσε τον πυλώνα συγκρότησης μιας σύγχρονης κοινωνιολογικής θεωρίας που να μπορούσε να εξηγήσει τη διαδικασία κατασκευής του κοινωνικού από τους ανθρώπους. Όπως γράφει (μαζί με τον Burgess) «Η ιδέα της διάδρασης αντιπροσωπεύει την κορύφωση ενός για μακρό χρονικό διάστημα αναστοχασμού των ανθρώπων στην αδιάκοπη προσπάθειά τους να λύσουν το παλιό παράδοξο της ενότητας στη διαφορά, του «ενός» και των «πολλών», για να ανακαλύψουν νόμο και τάξη στο φαινομενικό χάος των φυσικών μεταβολών και κοινωνικών γεγονότων» (R. Park-Burgess, (1921) 1969, σ. 129).

Αυτό ακριβώς το μυστήριο της επίτευξης της τάξης –της σταθεροποίησης των κοινωνικών μορφών– μέσα από το «φαινομενικό χάος των κοινωνικών γεγονότων» είχε ως στόχο να λύσει το πρόγραμμα της διαδραστικής κοινωνιολογίας. Πώς δηλαδή από τη μεριότητα της εμπειρικής αντιληπτικής ικανότητας και τους διαφορετικούς σκοπούς οι δρώντες καταφέρνουν να συνεννοηθούν και να φτάσουν σε κοινούς ορισμούς της πραγματικότητας, στη σταθεροποίηση κοινών νοημάτων. «Η δυναμική της διατήρησης του ίδιου» (the dynamics of remaining the same) ήταν για τον Park το κεντρικό πρόβλημα που έπρεπε να εξηγηθεί (βλ. E. Hughes, 1955, σ. 6). Η έννοια της *διάδρασης* προσέφερε από αυτή την άποψη τη βάση για να διερευνηθεί πώς οι δρώντες, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα και τα σύμβολα καταφέρνουν να φτάσουν σε ερμηνείες και προσδιορισμούς των καταστάσεων, δια των οποίων αναπαράγονται οι κοινωνικές μορφές.

Βεβαίως, το ίδιο πρόβλημα, αυτό της ανάδυσης και επιβολής «ενός ταυτόσημου κόσμου ιδεών» (R. Park), το πρόβλημα δηλαδή της κοινωνικής ενσωμάτωσης και συνοχής, βρισκόταν στο επίκεντρο και άλλων κοινωνιολογικών θεωρήσεων όπως αυτή του Durkheim και του Comte. Όμως, οι πραγματιστές και θεωρητικοί της διάδρασης, όπως ο Mead, ο Park, ο Thomas κ.ά. προσπάθησαν να το λύσουν με έναν τρόπο που να αποφεύγει τόσο τις παγίδες μιας ουσιολογικής λογικής (μιας δηλαδή «πραγματοποιημένης» αντίληψης του κοινωνικού όπου τα άτομα εμφανίζονται ως απλές «σωματοποιήσεις» των δομών, όπως στον Durkheim) όσο και αυτή της νομιναιλιστικής άρνησης της πραγματικής ύπαρξης του κοινωνικού, όπως στον Weber.

Η διαφορά της πραγματιστικής αντίληψης και η προσπάθεια για μια μη ουσιολογική προσέγγιση προσανατολίστηκε στο να δείχθει ότι το περιβάλλον που κατασκευάζεται, η ίδια η ομάδα ή συνολικά ο κοινωνικός κόσμος δεν υπάρχουν έξω από τα άτομα αλλά μέσα στα άτομα. Αν και κανείς από τους υπόλοιπους κοινωνιολόγους (ακόμη και ο Durkheim που έλεγε ότι η κοινωνία υπάρχει ως *autorité morale* μέσα στα άτομα, βλ. J.C. Filoux, 1977) δεν ισχυρίστηκε ποτέ σοβαρά το αντίθετο, παρέλειψαν ωστόσο να δείξουν το μηχανισμό ή τη διαδικασία που ορίζει την αλληλεπίδραση του ατόμου με την ομάδα ή την κοινωνία. Οι πραγματιστές όπως ο Mead και θεωρητικοί της διάδρασης, όπως ο Park και ο Thomas είχαν, αντιθέτως, βάλει στο επίκεντρο της προσοχής τους να δείξουν πώς συμβαίνει αυτό, πώς δηλαδή υποκειμενικότητα και αντικειμενικότητα συνυπάρχουν στο επίπεδο των ατόμων και της προσωπικότητάς τους. Σχετικά με αυτό, ο Park έλεγε ότι η συλλογικότητα, η ομάδα ή η κοινωνία «δεν έχει ένα μηχανισμό που να αισθάνεται πόνο ή ευχαρίστηση». «Δεν υπάρχουν κοινωνικές αισθήσεις. [...] Η κοινωνία ζει μόνο μέσω των ιδιαίτερων οργάνων ή μελών της, και κάθε ένα από αυτά τα όργανα έχει τον δικό του εγκέφαλο και όργανα ελέγχου, που της δίνει, μεταξύ άλλων πραγμάτων, τη δύναμη μιας ανεξάρτητης κίνησης» (R. Park, 1955, τ. III, σ. 212-13).

Δημιουργείται έτσι ένα «παράδοξο». Από τη μιά η συλλογικότητα υπερβαίνει τα μεμονωμένα άτομα. Από την άλλη η ίδια δεν μπορεί να υπάρξει εμπειρικά έξω από τα μεμονωμένα άτομα. Το «παράδοξο» δημιουργείται από το ότι και οι δύο αυτές προτάσεις είναι αληθείς και ωστόσο η μία δεν μπορεί να αναχθεί στην άλλη. Ο Park αναφέρεται σε αυτή την σχέση ανάμεσα στο άτομο και στην κοινωνία, ως το «παράδοξο του Spencer» (R. Park, *ό.π.* και S. Grosby, 1998, σ. 55). Είναι επίσης πιθανόν ότι σε αυτό το ζήτημα έχει επηρεαστεί από τον

Simmel, του οποίου υπήρξε μαθητής. Ο Simmel στο δοκίμιό του *Wie ist Gesellschaft möglich*, αναφέρονταν σε αυτό το «παράδοξο» ως μια διπλή κατάσταση (Doppelstellung) που υπάρχει ενοποιημένα στο μυαλό του ατόμου. Η επίδραση του Simmel στην πρώτη γενιά των Αμερικανών κοινωνιολόγων υπήρξε αδιαμφισβήτητη. Κατά τον ίδιο τρόπο, ο Thomas αναφερόταν σε μια «υποκειμενική» και μια «αντικειμενική» πλευρά του χαρακτήρα του ατόμου, ενώ αντίστοιχες θέσεις έχει υποστηρίξει και ο Mead (G. Simmel, 1890, σ. 27-45. W. Thomas-F. Znaniecki, 1919. S. Grosby, 1998, σ. 55).

Τόσο ο Park όσο και οι Thomas και Znaniecki υποστήριζαν ότι αυτή η διπλή κατάσταση συμπυκνώνεται στο νου και τη συνείδηση των ατόμων, ως μια αντικειμενική και μια υποκειμενική πλευρά της προσωπικότητας. Η αντικειμενική πλευρά εμφανίζεται μέσα από τις «αξίες» (values) της ομάδας ή της συλλογικότητας, ενώ η υποκειμενική πλευρά εκφράζεται ως «στάσεις» (attitudes) του ατόμου απέναντι σε αυτές τις αξίες, δηλαδή ως προδιάθεση ή προσανατολισμός του δρώντος σε σχέση με τις αξίες. Υιοθετώντας αυτή την προβληματική, ο Park, εξηγεί ότι το κοινό πλαίσιο γύρω από το οποίο συγκροτείται μια συλλογικότητα αποτελείται από «ένα απόθεμα αξιών που αντιστοιχεί σε αυτό και από ένα σύνολο στάσεων απέναντι σε αυτές τις αξίες». Ως «αξίες» θα πρέπει να εννοούμε αυτό που συνήθως αποκαλούν ιδέες ή πεποιθήσεις ή τις αντικειμενοποιήσεις των ιδεών και των πεποιθήσεων: «*Έτσι, ένα ποίημα, ένας λαϊκός χορός, μια εκκλησία, ένα σχολείο, ένα νόμισμα είναι μια αξία*». Με άλλα λόγια, «*το αντικείμενο, η πρακτική, ο θεσμός είναι η αξία, το συναίσθημα απέναντί του είναι η στάση*».⁴

Είναι επομένως σαφές ότι ο Mead, ο Park και άλλοι θεωρητικοί, όπως οι Thomas και Znaniecki, συνδέουν την ύπαρξη του κοινωνικού –«ενός ταυτόσημου κόσμου ιδεών»– ως μιας πραγματικότητας που υπερβαίνει τα επιμέρους άτομα, με τις διαδικασίες της πολιτιστικής αναπαραγωγής, με το ευρύτερο δηλαδή επίπεδο της κουλτούρας και όχι μόνο των θεσμών. Από την άλλη μεριά, αναγνωρίζουν ότι αυτή η πραγματικότητα μπορεί να υπάρχει μόνο στο επίπεδο της προσωπικότητας των ανθρώπων, αν και σε μια ενοποιημένη μορφή, τόσο ως στοιχείο ego όσο και (κυρίως) ως alter. Κουλτούρα και προσωπικότητα συνυπάρχουν, επομένως, όχι ως δύο περιοχές μη αναγώγιμες η μία στην άλλη, αλλά σε μια σχέση που ο Park την καταλάβαινε ως «*κατά κάποιον τρόπο, διαφορετικές όψεις του ίδιου πράγματος. Η προσωπικότητα είναι η υποκειμενική και ατομική όψη της κουλτούρας και η κουλτούρα είναι η αντικειμενική, γενετική ή γενική όψη της προσωπικότητας*» (R. Park, 1955, τ. 2, σ. 203-04).

Η συνύπαρξη αυτών των δύο στοιχείων, της κουλτούρας και της προσωπικότητας, διαμεσολαβείται και καθίσταται *πραγματική* μόνο στο πεδίο της δράσης. Όπως οι πραγματιστές, έτσι και ο Park θεωρούσε ότι η σχέση ατόμου και ομάδας, υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας διαμεσολαβείται από την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά. Ο Robert Park υπήρξε, ίσως, ο χαρακτηριστικότερος εκπρόσωπος μιας μη ουσιολογικής ρεαλιστικής προσέγγισης στο χώρο της επηρεασμένης από τον πραγματισμό κοινωνιολογίας. Η λύση που δίνει ο Park ισοδυναμεί με αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «αντεστραμμένο ντυρισίμιανισμό», οδηγείται δηλαδή σε ένα ρεαλισμό των δομών, στηριγμένο όμως στη δράση. «Στη μελέτη μιας κοινωνικής ομάδας, γράφει, το σημείο εκκίνησης δεν είναι η δομή, αλλά η δράση». Το μήνυμα εδώ δεν είναι ότι η δομή δεν υφίσταται ή είναι πλασματική, αλλά ότι για να υπάρχει ως

πραγματικότητα πρέπει συνεχώς να ενεργείται, να πραγματώνεται ή να γεγονοποιείται μέσα από τη συνειδητή ή μισοσυνειδητή δράση των πραγματικών ανθρώπων. Κατά τον Park, η συλλογικότητα ή η ομάδα «δεν υπάρχει ως πραγματική οντότητα», αλλά «πρέπει να μετασχηματισθεί σε τέτοια».

Στην κατεύθυνση στήριξης μιας θεωρίας της κοινωνίας πάνω στην έννοια της κοινωνικής δράσης κινήθηκε το σύνολο των επηρεασμένων από τον πραγματισμό κοινωνιολόγων. Ορισμένοι ωστόσο στράφηκαν σε μια νομιναλιστική νεο-βεμπεριανή κατεύθυνση. Τέτοια ήταν η περίπτωση του Herbert Blumer, μαθητή του Park. Ο Blumer επιχείρησε, πρώτον, μια συστηματοποίηση των θεωριών της διάδρασης, δίνοντας το όνομα «συμβολική διάδραση» (symbolic interactionism). Δεύτερον, στηρίχθηκε σε μια ανακατασκευή της μηντιανής θεωρίας της κοινωνικής δράσης, που ήταν η πληρέστερη που είχε διατυπωθεί μεταξύ των πραγματιστών, προκειμένου να επιχειρήσει μια νομιναλιστική μετεξέλιξη των θεωριών της διάδρασης.

III. Η ΝΟΜΙΝΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ. Η ΑΝΑΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΜΗΝΤΙΑΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ BLUMER

Στην ανακατασκευή του μηντιανού έργου από το οποίο συνάγει μια θεωρία κοινωνικής δράσης, ο Blumer επικεντρώνεται ιδιαίτερα στην έννοια του *εαυτού* (self). Η ύπαρξη του *εαυτού* θεωρούνταν από τον Mead ως μοναδικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου που τον αντιδιαστέλλει από τα άλλα έμβια όντα. Ενώ, όμως, ο εαυτός στον Mead συγκροτείται από την αλληλεπίδραση του *Εγώ* (I) και του *Εμέ* (me), του υποκειμενικού και αντικειμενικού στοιχείου, όπου το *Εμέ* εκφράζει την εσωτερικευμένη επίδραση της κοινωνίας ως «γενικευμένου άλλου» (generalized other), στον Blumer η πλευρά αυτή εξαφανίζεται. Η σχέση του *εαυτού* περιορίζεται στην υποκειμενική πλευρά, κατανοούμενη ως διάδραση του ατόμου με τον εαυτό του (H. Blumer, 1986, σ. 62).

Με τον τρόπο αυτό ο Blumer ήθελε να αποικλείσει εξηγήσεις που βασίζονται σε δομικούς προσδιορισμούς –ψυχολογικούς ή αξιακούς– είτε αυτοί αφορούσαν την προσωπικότητα είτε το εξωτερικό περιβάλλον.⁵ Άξονας των ενστάσεων και αντιρρήσεων του Blumer ήταν η αντίληψη ότι η πράξη δεν μπορεί να αναχθεί αυτομάτως σε κάποιους παράγοντες που την επηρεάζουν ή προσδιορίζουν. Όλοι αυτοί οι παράγοντες «διυλίζονται», ερμηνεύονται και σταθμίζονται στο επίπεδο του ανθρώπινου εαυτού, ο οποίος και έχει τον τελικό λόγο καθώς και την ευθύνη της τελικής απόφασης και επιλογής. Μέσω αυτής της διαδικασίας αυτοδιάδρασης οι δρώντες επεξεργάζονται μια γραμμή δράσης (act ή action) την οποία προσανατολίζουν στα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου.⁶ Στην πορεία αυτού του προσανατολισμού, η γραμμή δράσης του δρώντος διασταυρώνεται με τη δράση άλλων ανθρώπων που είτε αποτελούν το αντικείμενο αυτής είτε είναι μέσον για να δράσουν πάνω σε ένα άλλο αντικείμενο. Ο Blumer ονομάζει αυτή τη διασταύρωση των δράσεων «αμοιβαία συναρμογή των γραμμών επαφής» των δρώντων (fitting together of the lines of conduct). Κατά τη διασταύρωση της δράσης του δρώντος με τις δράσεις των άλλων προσώπων ενεργοποιείται η διαδικασία της *συμβολικής διά-*

δράσης (δηλαδή η μέσω της χρήσης συμβόλων αμοιβαία ερμηνεία και προσδιορισμός των δρώντων). Δια του τρόπου αυτού, οι δρώντες είναι δυνατόν να οδηγηθούν σε ένα πιό σύνθετο και σταθερό είδος δράσης που ο Blumer ονομάζει «από κοινού» ή «συνδυασμένη δράση» (joint action). Η «από κοινού δράση» ορίζεται από τον Blumer ως «η κοινωνική οργάνωση της επαφής διαφορετικών πράξεων διαφορετικών συμμετεχόντων» (H. Blumer, 1986, σ. 17). Ο Blumer καταρχήν τονίζει ότι η από κοινού ή συνδυασμένη δράση, παρόλο που συγκροτείται από επιμέρους διαφορετικές συστατικές πράξεις, δεν είναι το απλό άθροισμά τους, αλλά κάτι διαφορετικό από κάθε μία από αυτές, μια αυτοτελής μορφή που υπάρχει «ιδίω δικαιώματι» (in its own right)· π.χ., ο γάμος, μια οικογένεια, ένας συνεταιρισμός, μια εμπορική επιχείρηση, η εκκλησία, κ.λπ.).

Με τις παραπάνω έννοιες, ο Blumer επιχειρήσε να συγκροτήσει ένα θεωρητικό σχήμα της κοινωνίας από το οποίο απουσιάζουν εντελώς οι έννοιες της δομής και του συστήματος. Στην προσπάθειά του αυτή αντιμετώπισε δύο βασικές ενστάσεις. Η πρώτη ένσταση είναι ότι, όταν οι δρώντες έρχονται σε επαφή με τον κοινωνικό κόσμο, ένας πολύ μεγάλος αριθμός επιλογών δράσης τους αντιστοιχεί σε προκατεστημένα και διαμορφωμένα ανεξάρτητα από αυτούς (δηλαδή προερχόμενα από τη συμπεριφορά άλλων) υποδείγματα δράσης ή συνδυασμένης δράσης, τα οποία πρέπει να ακολουθήσουν. Αυτή η πραγματικότητα δημιουργεί σε πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες την ψευδαίσθηση ότι αυτά τα προκατεστημένα υποδείγματα, οι κανόνες, οι αξίες, πολιτιστικές αντιλήψεις κ.λπ., προσδιορίζουν τη δράση των ατόμων και όχι το αντίστροφο. Ο Blumer αμφισβητεί αυτή τη «δομική» προσέγγιση σε δύο σημεία. Πρώτον, στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής της ομάδας εμφανίζονται διαρκώς νέες καταστάσεις που είναι προβληματικές και για τις οποίες τα ισχύοντα κανονιστικά πρότυπα είναι ανεπαρκή. «*Παρόμοιες περιοχές μη προδιαγεγραμμένης επαφής είναι τόσο φυσικές, εγγενείς και επαλαμβανόμενες στη ζωή της ανθρώπινης ομάδας, όσο είναι και εκείνες οι περιοχές που καλύπτονται από προκατεστημένες και ακολουθούμενες προδιαγραφές συνδυασμένης δράσης*» (H. Blumer, *ό.π.*, σ. 18).

Δεύτερον, ακόμη και στην περίπτωση των προκατεστημένων και επαναλαμβανόμενων μορφών συνδυασμένης δράσης, τα τυποποιημένα, κανονικοποιημένα νοήματά τους, στη διάρκεια της επιτέλεσής της διέρχονται υποχρεωτικά από τη διαδικασία ερμηνείας και (επανα)προσδιορισμού από τους δρώντες και συναρμόζονται με τα δυναμικά εξελισσόμενα πραγματικά νοήματα της εξατομικευμένης προσωπικής ζωής. Αυτή η συναρμογή του τυποποιημένου νοήματος ενός υποδείγματος συνδυασμένης δράσης με τα τρέχοντα νοήματα των πραγματικών δρώντων μπορεί να πάρει διαφορετικές μορφές: Μπορεί να εμφανίζεται ως ταύτιση ή κατάφαση, ως κοινοφορμιστική προσαρμογή, ως αδιαφορία, ως αμφισβήτηση, δυσαρέσκεια, ανατρεπτική διάθεση κ.ο.κ. «*Πίσω από την πρόσοψη της αντικειμενικά παρατηρούμενης συνδυασμένης δράσης, γράφει ο Blumer, το σύνολο των νοημάτων που υποστηρίζουν αυτή τη συνδυασμένη δράση έχει μια ζωή που οι κοινωνικοί επιστήμονες δεν είναι δυνατόν να αγνοήσουν*». Η κεντρική αυτή διαπίστωση έχει θεμελιώδεις μεθοδολογικές συνέπειες στο πλαίσιο της θεωρίας συμβολικής διάδρασης, δεδομένου ότι δι' αυτής ορίζεται ως βασικό πεδίο της κοινωνικής έρευνας ο κόσμος των πραγματικών νοημάτων των δρώντων. Σε τελική ανάλυση, λέει ο Blumer, «*η κοινωνική διαδικασία στη ζωή της ομάδας είναι αυτή που δημιουργεί και στηρίζει τους κανόνες και όχι οι κανόνες που δημιουργούν και στηρίζουν τη ζωή της ομάδας*» (H. Blumer, *ό.π.*, σ. 19). Απόρη και η έννοια της

στάσης (attitude) ως μιας σταθερής λίγο-πολύ προδιάθεσης των δρώντων (την οποία όπως είδαμε ο Blumer είχε υποβάλει σε κριτική) αποδείχθηκε στο πλαίσιο πολυάριθμων εμπειρικών ερευνών ως ανεπαρκής παράγων εξήγησης που, κατά κάποιο τρόπο, προκαθορίζει ή επηρεάζει τη δράση τους. Ο Wicker συνοψίζοντας τα αποτελέσματα πολυάριθμων ερευνών οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι «υπάρχουν λίγες ενδείξεις για να υποστηριχθεί η αξιωματική υπαρξή κάποιων σταθερών, υποκείμενων στάσεων εντός του ατόμου που επηρεάζουν τόσο τις προφορικές εκφράσεις όσο και τις πράξεις του» (A. Wicker, 1969, σ. 75).

Ένα δεύτερο μορφολογικό χαρακτηριστικό, που, κατά τον Blumer, οδηγεί συχνά τον παρατηρητή σε λαθεμένες εντυπώσεις, είναι η πολύ εκτεταμένη διασύνδεση των δράσεων που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη κοινωνία και η οποία πηγάζει από το φαινόμενο που οι κλασικοί κοινωνικοί θεωρητικοί είχαν ονομάσει εμβάθυνση του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας. Η διασύνδεση των δράσεων εμφανίζεται συνήθως με τη μορφή σύνθετων δικτύων στο πλαίσιο των οποίων διαφορετικοί δρώντες και διαφορετικές δράσεις συνδέονται μεταξύ τους, συχνά με εξαιρετικά περίπλοκο τρόπο. Από την καλλιέργεια του σταριού μέχρι την πώληση του ψωμιού σε κάποιο κατάστημα ή από τη σύλληψη ενός υπόπτου μέχρι την απόλυσή του από τις φυλακές, παντού βλέπουμε την ίδια γενική μορφή διασύνδεσης διαφορετικών δράσεων και διαφορετικών δρώντων στο πλαίσιο μιας κανονικοποιημένης επιχείρησης ως την καθολική γενική μορφή στη βάση της οποίας συγκροτείται η ζωή της ανθρώπινης ομάδας.

Αυτά τα συμπλέγματα διαφοροποιημένων δραστηριοτήτων, στο πλαίσιο των οποίων υπάρχει μια συμπληρωματικότητα της οργάνωσης των συμμετεχόντων σε καλά συναρμοσμένες αλληλοεξαρτώμενες σχέσεις οδηγούν πολλούς επιστήμονες στην εσφαλμένη αντίληψη ότι πρόκειται για αυτο-λειτουργούσες οντότητες. Από δω απορρέει η εννοιολόγηση των δικτύων, των θεσμών ή ακόμη και της κοινωνίας συνολικά ως «συστήματος». Οι προσεγγίσεις που βασίζονται στην έννοια του «συστήματος» απορρίπτονται από τον Blumer: «Ένα δίκτυο ή ένας θεσμός δεν λειτουργεί αυτομάτως εξαιτίας κάποιας εσωτερικής δυναμικής ή κάποιων συστημικών προαπαιτούμενων. Λειτουργεί επειδή διαφορετικοί άνθρωποι σε διαφορετικά σημεία κάνουν κάτι, και αυτό που κάνουν είναι ένα αποτέλεσμα του πώς ορίζουν την κατάσταση στην οποία καλούνται να δράσουν» (H. Blumer, 1986, σ. 19). Αυτό που έχει πραγματική υπόσταση είναι μονάχα τα νοήματα που δίνουν οι δρώντες και ο τρόπος που αυτά διαμορφώνονται, υποστηρίζονται, εξασθενούν, ενδυναμώνονται ή μεταβάλλονται μέσα από μια κοινωνικά προσδιορισμένη διαδικασία (H. Blumer, *ό.π.*, σ. 20).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό η επιρροή τόσο του πραγματισμού όσο και της βεμπεριανής προβληματικής. Η νομιναλιστική στροφή που εισάγει ο Blumer στο πλαίσιο της πραγματιστικής παράδοσης οδηγεί κατ' ουσίαν σε ένα νεο-βεμπεριανό σχήμα.⁷ Από την άλλη μεριά, υπάρχουν ουσιώδεις διαφορές της προσέγγισής του σε σχέση με αυτή του Weber. Η κυριότερη έγκειται στο ότι ο Blumer απορρίπτει την ερμηνευτική επάρκεια τόσο της βεμπεριανής μεθόδου που, υπό την επίκληση της μοναδικότητας των κοινωνικών φαινομένων, στηρίχθηκε στην ιδεοτυπική ανακατασκευή των νοημάτων και την αναζήτηση κανονικοτήτων ή ομοιομορφιών (συνήθεια, ήθος, έθιμα, καταστάσεις συμφερόντων, δικαιο κ.λπ.) καθώς και την απόπειρα ερμηνευτικής αξιοποίησης στατιστικών συσχετίσεων και ποσοτικών μεγεθών. Όπως

γνωρίζουμε, ο Weber, εκτός από τη νομιναλιστική «αποδόμηση» στη βάση ενός ελάχιστου κοινού εννοιολογικού περιεχομενικού τυπικού προσδιορισμού των βασικών κοινωνικών σχέσεων, προσπάθησε να δείξει την αλληλουχία των νοημάτων από την οποία προέκυψαν μοναδικά κοινωνικά μορφώματα, όπως ο καπιταλισμός, το σύγχρονο κράτος, η γραφειοκρατία, τα κόμματα κ.λπ. Οι ιστορικές, οικονομικές, πολιτικές, θρησκευσιολογικές μελέτες του αποτέλεσαν συμβολή στην κατανόηση του τρόπου κατασκευής του σύγχρονου κόσμου. Αντιθέτως, η πραγματιστική και διαδραστική κοινωνιολογία, επιδιώκοντας τη συστηματική διερεύνηση του τρόπου κατασκευής της πραγματικότητας από τους δρώντες, υιοθετεί μια εντελώς διαφορετική μεθολογικά ερευνητική στρατηγική σε σχέση με αυτή του Weber. Ο Weber πίστευε ότι μια κοινωνική σχέση μπορεί να προσδιορισθεί με βάση ένα κοινό ελάχιστο εννοιολογικό στοιχείο, γεγονός που επέτρεπε να μελετούνται οι κατ' ιδίαν περιπτώσεις με βάση τη σύγκρισή τους με την κατασκευασμένη τυπική έννοια. Αντιθέτως, για τον Blumer δεν υπάρχει δυνατότητα χρήσης καθαρού τύπου για τη μελέτη της πραγματικότητας, αλλά χρειάζεται η έρευνα σε μικροεπίπεδο βασισμένη σε ποιοτικές κυρίως μεθόδους, χωρίς τη χρήση ενός αυστηρού επιστημονικού πρωτοκόλλου.

IV. ΣΥΝΟΨΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Η κριτική του Blumer στις δομικές θεωρίες αναδεικνύει το γνωστό ζήτημα της προτεραιότητας του «δρώντος» ή της «δομής» ως εσωτερικό πρόβλημα των ίδιων των πραγματιστικών και διαδραστικών προσεγγίσεων. Θα πρέπει, από την άποψη αυτή, να διακρίνουμε τις ρεαλιστικές προσεγγίσεις, όπως αυτή του Park, του Mead ή του Thomas, οι οποίες βασίσθηκαν στην ανθρώπινη δράση για να εξηγήσουν τον τρόπο δημιουργίας και μεταβολής των δομών, από τον ακραίο υποκειμενισμό του James και από νομιναλιστικές προσεγγίσεις, όπως αυτή του Blumer, που απορρίπτει την έννοια της δομής και του συστήματος και υποτάσσει εξ ολοκλήρου τα «αντικειμενικά» χαρακτηριστικά της δράσης στο *υποκείμενο* και τον *εαυτό*. Για τον Blumer, οι μόνοι αυτοκαθοριζόμενοι μηχανισμοί είναι οι ανθρώπινοι εαυτοί και οι διαδικασίες της διυποκειμενικής συμβολικής διάδρασης, μέσω των οποίων κατασκευάζουν και ανακατασκευάζουν διαρκώς τον κοινωνικό τους κόσμο.

Ωστόσο, η προσέγγισή του υπόκειται η ίδια σε ερωτήματα και διαμφισβητήσεις. Το ζήτημα που τίθεται είναι κατά πόσον η απόρριψη των δομικών προσδιορισμών δημιουργεί ένα κενό ως προς την ύπαρξη σταθερών στοιχείων, είτε στο επίπεδο της προσωπικότητας είτε στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων. Περιγράφοντας την *προσωπικότητα* του δρώντος ως διαδικασία και διαρκή επαναδιαπραγμάτευση με τον *εαυτό* του, ο Blumer παρακμάπτει το ερώτημα αν στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας υπάρχουν κάποια «σταθερά» αδιαπραγμάτευτα στοιχεία, είτε αυτά προκύπτουν από τη φάση της κοινωνικοποίησης είτε από κάποιους άλλους παράγοντες, όπως το επίπεδο των ιστορικά διαμορφωμένων αναγκών, κ.λπ. Αν δεν υπάρχουν «σταθερές νησίδες», η έννοια του εαυτού αλλά και η κοινωνία στο σύνολό της θα έμοιαζαν με κινούμενη άμμο.

Ο Blumer προσπαθεί να απαντήσει σε αυτό το πρόβλημα μέσα από την αναγνώριση της *ιστορικότητας* κάθε δράσης. Η επίδραση του ιστορικού στοιχείου νοείται ως «*το υπόβαθρο των προηγούμενων δράσεων όσων συμμετέχουν*» σε κάποια συνδυασμένη δράση που συντελείται στο παρόν. Κατά τον Blumer, «*μια νέα μορφή συνδυασμένης δράσης δεν είναι δυνατόν να δημιουργηθεί ανεξάρτητα από ένα τέτοιο [ιστορικό] υπόβαθρο. Οι συμμετέχοντες στη διαμόρφωση μιας νέας συνδυασμένης δράσης κουβαλούν μαζί τους τον κόσμο των αντικειμένων, τα νοήματα και τα σχήματα ερμηνείας που ήδη κατέχουν. Έτσι, η νέα μορφή συνδυασμένης δράσης πάντοτε απορρέει αλλά και συνδέεται με ένα πλαίσιο προηγούμενων συνδυασμένων δράσεων. Είναι αδύνατον να κατανοηθεί ανεξάρτητα από αυτό το πλαίσιο*» (H. Blumer, *ό.π.*, σ. 20). Ακόμα και όταν η μορφή μιας νέας συνδυασμένης δράσης εμφανίζεται ριζικά διαφορετική (λ.χ. σε επαναστατικές καταστάσεις), υπάρχει στο βάθος πάντοτε κάποια σύνδεση ή συνέχεια με προηγούμενες συνδυασμένες δράσεις. Επομένως, κάθε ανάλυση μιας μορφής συνδυασμένης δράσης, για να είναι επαρκής, πρέπει να ενσωματώνει στοιχεία των ιστορικών καταβολών αυτής της δράσης.

Το πρόβλημα είναι ότι η αρχή του ιστορικού προσδιορισμού κάθε μορφής διάδρασης, που τίθεται αξιωματικά από τον Blumer, εκθέτει τον ίδιο στην υποψία ότι μέσα από την έννοια της *ιστορικότητας* εισάγει «από την πίσω πόρτα» αυτό που κατ' αρχήν έχει αρνηθεί, δηλαδή τους δομικούς προσδιορισμούς της δράσης. Κατά τον ίδιο τρόπο ο χαρακτηρισμός της ύπαρξης «*δίδω δικαίωματι*» μιας «*συνδυασμένης δράσης*» φαίνεται σαν ένας λειτικός τρόπος αποφυγής του διλήμματος αν αυτή υπάρχει *πραγματικά* ή όχι. Αν αυτή έχει αυτόνομη πραγματική ύπαρξη, όπως υποστήριζε λ.χ. ο Park ή αν αντιθέτως αποτελεί *πλάσμα*, όπως υπαστήριζε ο Weber. Και στο σημείο αυτό, φαίνεται ως εάν ο Blumer επιχειρεί να παρακάμψει το ζήτημα μιας ευθείας απάντησης που χρειάζεται να δοθεί.

Αν, ωστόσο, η προσέγγιση του Blumer πάσχει λόγω του υπερβολικού τονισμού της ανθρώπινης προθετικότητας και υποκειμενικότητας σε βάρος της δύναμης καταναγκασμού του εξωτερικού κόσμου, στο σύνολό της η πραγματιστική κοινωνιολογία εμφανίζεται προβληματική στο ζήτημα της αντικειμενικότητας.

Η ιδιαιτερότητα της πραγματιστικής και διαδραστικής κοινωνιολογίας έγκειται στο ότι, δίνοντας έμφαση αποκλειστικά στη συμβολική-νοηματική κατασκευή του κοινωνικού κόσμου, συρρικνώνει την αντικειμενικότητα στον διυποκειμενικό ορισμό της πραγματικότητας και των αντικειμένων που την αποτελούν από τους δρώντες. Οδηγείται έτσι κατ' ουσίαν σε μια πολλαπλότητα ισότιμων αντικειμενικών πραγματικοτήτων αποκλείοντας συγχρόνως την ύπαρξη μιας εμμένουσας σταθερής ουσίας των πραγμάτων —ένα «αντικειμενικά ισχύον νόημα» που «απλώς οι άνθρωποι θα πρέπει να το ανακαλύψουν» (πρβλ. M. Weber, 1978, σ. 14, 15, 27). Κατ' αυτό τον τρόπο, οι πραγματιστικές και διαδραστικές προσεγγίσεις εμφανίζονται αδύναμες στην αναζήτηση αιτιωδών εξηγήσεων που να ενσωματώνουν τις συνέπειες των αποτελεσμάτων της δράσης ανεξάρτητα από την προθετικότητα των δρώντων. Από αυτήν ακριβώς τη σκοπιά ο A. Giddens καταλογίζει ως κύριο μειονέκτημα των θεωριών που δίνουν προτεραιότητα στον ενεργητικό, διαμορφωτικό χαρακτήρα της ανθρώπινης δράσης —όπως είναι η συμβολική διάδραση— ότι δεν δίνουν μian απάντηση στο πρόβλημα των «μη ηθελημένων συνεπειών της δράσης» (unintended consequences of action: A Giddens, 1979: 50).

Αυτή η αδυναμία είναι αποτέλεσμα του ότι η πραγματιστική αντίληψη της δράσης δίνει το βάρος α) στον τρόπο κατασκευής του υποκειμενικού νοήματος στο πλαίσιο της αυτοαναστοχαστικής, αυτοδιαδραστικής διαδικασίας του εαυτού και β) στην επίδραση που ασκεί η κοινωνία, δηλαδή οι άλλοι μέσω της διυποκειμενικής επαφής είτε ως συμβολική διάδραση γενικά, είτε ως κοινωνικοποίηση ειδικότερα κ.λπ. Κατ' αυτό τον τρόπο η δράση προσδιορίζεται με βάση προθέσεις είτε ως σχέδιο δράσης είτε ως αλληλεπίδραση ερμηνειών και προθέσεων. Όπως, όμως, παρατηρεί ο Giddens, η δράση δεν αναφέρεται μόνο σε προθέσεις (σε αυτό που οι άνθρωποι προτίθενται να κάνουν), αλλά και στην ικανότητά τους (ή τη δυνατότητά τους) να το κάνουν (βλ. A. Giddens, 1979, σ. 9).

Απ' αυτή την άποψη η δράση ενέχει το στοιχείο της *δύναμης* ως κάτι που υπάρχει εμμενώς στην ίδια τη φύση της. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Weber θεωρούσε τη *δύναμη* (Macht) ως ένα διάχυτο κοινωνιολογικά άμορφο στοιχείο που ενυπάρχει σε κάθε κοινωνική σχέση, ενώ το αγγλικό λεξικό της Οξφόρδης ορίζει τον δρώντα ως «κάποιον που ασκεί δύναμη ή παράγει ένα αποτέλεσμα» (one who exerts power or produces an effect, βλ. A. Giddens, 1979, σ. 9). Επομένως, η δράση ορίζεται κυρίως από τη σκοπιά των αποτελεσμάτων της, ως μετασχηματιστική δύναμη, η οποία σε τελική ανάλυση εξαρτάται από τα μέσα που έχει στη διάθεσή του (δύναμη) ο δρων για να πετύχει τους στόχους του. Για το λόγο αυτό έχει μεγάλη σημασία ότι η δράση προκαλεί αποτελέσματα, γεγονότα, κ.λπ., τα οποία είναι συχνά ανεξάρτητα από τις προθέσεις του δρώντος. Αυτή η πλευρά διαφεύγει από την οπτική της πραγματιστικής κοινωνιολογίας, η οποία γενικότερα έχει κατηγορηθεί ότι δεν δίνει το βάρος που πρέπει στο στοιχείο της *δύναμης* και της κοινωνικής ανισότητας (βλ. D. Shalin, σ. 25).

Ο Blumer παρότι αναγνώριζε ότι η δρασεακή πορεία του ατόμου είναι τόσο σύνθετη που μπορεί ο σχεδιασμός της γραμμής δράσης του να αποδειχθεί αναποτελεσματικός ή ανεπαρκής, δεν θεωρούσε ότι αυτό συνιστά από επιστημολογική άποψη πρόβλημα της έρευνας. Αυτό που τον ενδιέφερε ερευνητικά ήταν όχι η επιτελεστική πλευρά της δράσης, η γεγονόττητα, αλλά ο τρόπος που οι δρώντες κατασκευάζουν νοηματικά-συμβολικά τον κοινωνικό κόσμο. Η δυνατότητα από τη μεριά ενός τρίτου παρατηρητή (του επιστήμονα), στη βάση ενός επιστημονικού πρωτοκόλλου, να αναζητήσει αιτιώδεις συνάψεις με βάση τα αποτελέσματα των δράσεων, και μάλιστα αυτά που υπερβαίνουν τις προθέσεις των δρώντων, κείται εκτός της ερευνητικής προβληματικής της διαδραστικής κοινωνιολογίας, καθώς μάλιστα εγγράφονται στην κατεύθυνση της αναγνώρισης μιας αντικειμενικής πραγματικότητας που υπερβαίνει το νοηματικό έλεγχο των άμεσα ενεχόμενων δρώντων.

Με βάση την ανάλυση του R. Merton (Merton, 1936, 1963), μπορούμε να διακρίνουμε τρεις περιπτώσεις μη ηθελημένων συνεπειών της δράσης. α) Η πρώτη περίπτωση είναι αυτή κατά την οποία μια δράση συνδέεται με μια σειρά από επιγενόμενα περιστατικά και γεγονότα. Ο δρων κάνει μια πράξη Α που προκαλεί μια σειρά ή μια αλυσίδα άλλων δράσεων Β, Γ, Δ, Ε, περιστατικών και γεγονότων τα οποία δεν επιδίωξε ούτε καν φαντάστηκε. Ο Weber ανέφερε το παράδειγμα της μάχης του Μαρθώνα ή της δολοφονίας του Φερδινάνδου στο Σεράγεβο που προκάλεσαν αλυσιδωτές επιδράσεις και γεγονότα. Στην προκειμένη περίπτωση, η ερευνητική στρατηγική αναζήτησης αιτιώδους συνάφειας και αλληλουχίας των νοημάτων, όπως ορίζεται

από τον Weber, εμφανίζεται με τη μορφή του ακόλουθου συλλογισμού: *Τι θα συνέβαινε σε σχέση με τα περιστατικά B, Γ, Δ, E, αν δεν είχε συμβεί το A;* β) Η δεύτερη περίπτωση είναι το αντίθετο. Πολλές μεμονωμένες δράσεις παράγουν ένα κοινό αποτέλεσμα που κανείς από τους δρώντες δεν ήθελε. Λ.χ. στον χώρο των θεωριών ορθολογικής επιλογής, ο J. Elster έχει δείξει ότι το αποτέλεσμα μιας σειράς ορθολογικών δράσεων που γίνονται ξεχωριστά από τους ατομικούς δρώντες μπορεί να είναι τελικά ανορθολογικό για όλους (J. Elster, 1983, σ. 27-33). γ) Η τρίτη περίπτωση τίθεται με λειτουργιστικούς όρους από τον Merton. Εδώ οι μη ηθελημένες συνέπειες προκύπτουν από τον τρόπο λειτουργίας των μηχανισμών αναπαραγωγής θεσμοποιημένων πρακτικών. Στην ουσία πρόκειται για επαναλαμβανόμενες κανονικοποιημένες δράσεις που, ενώ η λειτουργία τους συναρτάται με την επιδίωξη ενός πρόδηλου σκοπού (πρόδηλη λειτουργία, *manifest function*), επιφέρουν πάντα και ένα λανθάνον αποτέλεσμα (*latent*). Τίθεται δηλαδή το ζήτημα των πρόδηλων/λανθανουσών λειτουργιών (R.K. Merton, 1963).

Στην οικονομολογική αντίληψη, οι μη ηθελημένες συνέπειες συνδέονται με την ατελή πληροφόρηση των δρώντων (πρβλ. το μοντέλο «περιορισμένης ορθολογικότητας» του Simon). Ωστόσο, οι μη ηθελημένες συνέπειες δεν είναι μόνο θέμα ατελούς πληροφόρησης αλλά και ηθικής απόφραξης, η οποία, κατά τον Weber, μπορεί να οδηγήσει σε διάσπαση της σχέσης σκοπού και μέσων συνεπεία παρερσφρησης ηθικών, αξιολογικών ή συναισθηματικών στοιχείων. Στον Weber, το πρόβλημα των συνεπειών της δράσης τίθεται ως ένας σοβαρός περιορισμός της ορθολογικότητας. Το ζήτημα που τίθεται αφορά τον έλεγχο των συνεπειών της κοινωνικής δράσης, κάτι που ο Weber προσπαθεί να περιορίσει μέσω του περιορισμού των σκοπών σε σχέση μόνο με τα υπάρχοντα κατάλληλα μέσα. Ουσιαστικά θέτει τις αρχές της επιτελεστικότητας και αποτελεσματικότητας ως όριο της ορθολογικότητας, κάτι που χαρακτηρίζει τον ιδιαίτερο τρόπο οργάνωσης και τις κυριαρχούσες στον καπιταλισμό θεσμικές πρακτικές.

Ασφαλώς, μια πιό ριζοσπαστική κριτική της «κουλτουραλιστικής» αντίληψης της δράσης που χαρακτηρίζει την πραγματιστική παράδοση και γενικώς τις «κατασκευαστική» προσέγγιση (*social constructionism*) μπορεί να διατυπωθεί από την σιοπία μιας υλιστικής αντίληψης της αντικειμενικής πραγματικότητας και της πράξης. Ίσως μάλιστα είναι επιβεβλημένη μια συσχέτιση της πραγματιστικής με τη μαρξική αντίληψη της πράξης, δεδομένου ότι η πρώτη παρίσταται περίπου ως μια «αντιστροφή» της δεύτερης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 «Για τον ορθολογισμό η πραγματικότητα είναι μιας εξαρχής φτιαγμένη και συμπληρωμένη από την αιωνιότητα, ενώ για τον πραγματισμό βρίσκεται εν τω γίνεσθαι...» (William James 1907 (1955), σ. 167).

2 Στη διδακτορική του διατριβή (*Masse und Publikum* (1904) 1972), που είναι αφιερωμένη στον Windelband, ο Park δείχνει την προέλευση της έννοιας της *διάδρασης* από την έννοια της *συμπάθειας*, όπως αυτή θεμελιώθηκε στο έργο του Hume και του A. Smith.

3 Ο Park αναφερόταν στον Επίσκοπο Joseph Butler και στη θεμελιαική θέση του σύμφωνα με την οποία «τα κίνητρα για να υπακούουμε στους ηθικούς νόμους [...] είναι εν μέρει οι αντιδράσεις σε προβλεπόμενες κριτικές των πράξεών μας από άλλους ανθρώπους». Βλ. Windelband, *Geschichte der neuen Philosophie*, 1: 276. J. Butler, *Sermons on Human Nature*, σ. 42, 44, αναφ. σε R. Park (1902) 1972, σ. 32.

4 Βλ. R. Park-W. Miller, *Old World Traits Transplanted*, σ. 3. Αναφ. σε S. Grosby, 1998, σ. 54. Εκτός από την εκτίμησή του για τη δουλειά του Summner, ο Park θεωρούσε επίσης ως παραδειγματικό το έργο των Thomas-Znaniecki *The Polish Peasant (Ο πολωνός χωριάς, 1929)*. Σχετικά με τις αναφορές του Park στο έργο του Summner και των Thomas-Znaniecki, βλ. το κεφ. «The Sociological Methods of William Graham Summner, and of William I. Thomas and Florian Znaniecki», στο R. Park, 1955, τ. III. Σε ό,τι αφορά τους ίδιους του Thomas-Znaniecki, αυτοί γράφουν: «Με τον όρο κοινωνική αξία καταλαβαίνουμε κάθε δεδομένο που έχει ένα εμπειρικό περιεχόμενο προσβάσιμο στα μέλη κάποιας κοινωνικής ομάδας και ένα νόημα σε αναφορά προς το οποίο μπορεί να καταστεί αντικείμενο μιας δραστηριότητας. Έτσι, ένα είδος φαγητού, ένα εργαλείο, ένα νόμισμα, ένα ποίημα, ένα πανεπιστήμιο, ένας μύθος, μια επιστημονική θεωρία είναι κοινωνικές αξίες. [...] Με τον όρο στάση (attitude) καταλαβαίνουμε μια διαδικασία της συνείδησης του ατόμου που προσδιορίζει την πραγματική ή δυνατή δραστηριότητα του ατόμου στον κοινωνικό κόσμο... Η δραστηριότητα είναι έτσι το ατομικό αντίστοιχο της κοινωνικής αξίας. Η δραστηριότητα με οποιαδήποτε μορφή είναι ο δεσμός ανάμεσά τους» (δηλ. ανάμεσα στην αξία και στη στάση, ανάμεσα στην αντικειμενικότητα και την υποκειμενικότητα). Βλ. W. Thomas-F. Znaniecki, 1919, τ. I, σ. 21-22, αναφ. σε S. Grosby, σ. 54.

5 Ο Blumer απορρίπτει, όπως κι ο Mead, τον μιχχειβιορισμό του J. Watson. Προεκτείνει όμως την απόρριψη των δομικών παραγόντων τόσο προς την κατεύθυνση του δομολεειτουργισμού του Parsons όσο και προς την κατεύθυνση της έννοιας της «στάσης» (attitude), την οποία χρησιμοποιούσαν οι Park, Thomas-Znaniecki κ.ά. Βλ. τη διαμάχη με τον Parsons, στο *Sociological Inquiry* («Comments on "Parsons as a Symbolic Interactionist"», *Sociological Inquiry*, 1974, 45: 59-62). Σε ό,τι αφορά τη μεθοδολογική κριτική που άσκησε στο έργο των Thomas-Znaniecki, *Ο πολωνός χωριάς*, βλ. H. Blumer, 1979.

6 «Προκειμένου να δράσει το άτομο πρέπει να αναγνωρίσει ποιες είναι οι επιθυμίες του, να θέσει ένα αντικείμενο ή στόχο, να σχεδιάσει μια πιθανή γραμμή συμπεριφοράς, να σημειώσει και ερμηνεύσει τις δράσεις των άλλων, να σταθμίσει την κατάστασή του, να ελέγξει τον εαυτό του σε αυτό ή σε εκείνο το σημείο, να υπολογίσει τι να κάνει σχετικά με άλλα σημεία...» κ.ο.κ. (H. Blumer, 1986, σ. 64).

7 Είναι αξιοσημείωτη η ομοιότητα του ορισμού της συμβολικής διάδρασης από τον Blumer ως «τρόπος αμοιβαίας συναρμογής των γραμμών δράσης των δρώντων» (fitting together of the lines of conduct) με τον βεμπεριανό ορισμό της κοινωνικής σχέσης (αμοιβαία συναρμογή ή εξάρτηση των νοημάτων των δρώντων). Επίσης, ο ορισμός των γενικών μορφών της συμβολικής διάδρασης από τον Blumer, σύμφωνα με τον οποίο αυτές καλύπτουν όλη την κλίμακα των μορφών της ανθρώπινης επαφής (συνεργασία, σύγκρουση, κυριαρχία, συναίνεση, εκμετάλλευση κ.λπ.) είναι σχεδόν πανομοιότυπος με τον τρόπο ορισμού των κοινωνικών σχέσεων από τον Weber.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αλεξανδρόπουλος, Στέλιος, 2001, *Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα*, τ. Α', Αθήνα: εκδ. Κριτική.
- Blumer, Herbert, 1974, «Comments on "Parsons as a Symbolic Interactionist"». *Sociological Inquiry*, 45: 59-62.
- Blumer, Herbert, 1979, *Critique of Research in the Social Sciences: An Appraisal of Thomas and Znaniecki's «The Polish Peasant in Europe and America»*, με νέο πρόλογο του H. Blumer, N. Brunswick-N. Jersey: Transaction Books.
- Blumer, Herbert, 1980, Comment: «Mead and Blumer: The Convergent Methodological Perspectives of Social Behaviorism and Symbolic Interactionism», *American Sociological Review*, 45: 409-419.

- Blumer, Herbert , 1986, *Symbolic Interactionism. Perspective and Methode*, Μπέριλνι: University of California Press, 1η έκδ. 1969.
- Blumer, Herbert, 1990, *Industrialization as an Agent of Social Change: A Critical Analysis*, Νέα Υόρκη: Aldine de Gruyter.
- Cressey, Paul G., 1932, *The Taxi-Dance Hall. A Sociological Study in Commercialized Recreational City Life*, Σικάγο: University of Chicago Press.
- Dewey, John (1929) 1958, *Experience and Nature*, Νέα Υόρκη: Dover.
- Dewey, John (1929) 1960, *Quest For Certainty: A Study in the Relation of Knowledge and Action*, Νέα Υόρκη: Capricorn Books.
- Dewey, John (1931) 1963, *Philosophy and Civilization*, Νέα Υόρκη: Capricorn Books.
- Elster, J., 1983, *Sour Grapes. Studies in the subversion of rationality*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Filloux Jean-Claude, 1977, *Durkheim et le socialisme*, Γενεύη: Librairie Droz.
- Giddens, Anthony, 1979, *Central Problems in Social Theory*, Λονδίνο: Macmillan.
- Gonos, George, 1977, «“Situation” versus “Frame”: The “Interactionist” and the “Structuralist” Analyses of Everyday Life», *American Sociological Review*, 42: 854-67.
- Grosby, Steven, 1998, «The place of the Chicago School of Sociology in the study of nationality and ethnicity», στο Tomasi, Luigi (επ.), *The Tradition of the Chicago School of Sociology*, Aldershot-Brookfield: Ashgate.
- Habermas, Jürgen, 1984-87, *The Theory of Communicative Action*, τ. I και II, Βοστώνη: Bacon Press.
- Hughes, Everett Ch., 1955, «Preface», στο *The Collected Papers of Robert Ezra Park*, επ. E.Ch. Hughes, Ch.A. Johnson, Jitsuchi Masuoka, Robert Redfield, Louis Wirth, τ. I, II, III, Νέα Υόρκη: Free Press.
- James, William (1907) 1955, *Pragmatism*, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press.
- Mead, George Herbert (1924-25) 1964, «The Genesis of the Self and Social Control», στο *Selected Writings*, George Herbert Mead, επ. Andrew J. Reck, Νέα Υόρκη: Bobbs-Merrill.
- Mead, George Herbert (1934) 1967, *Mind, Self and Society*, Σικάγο: University of Chicago Press.
- Mead, George Herbert, 1938, *The Philosophy of the Act*, Σικάγο: University of Chicago Press.
- Merton, R.K., 1936, «The unanticipated consequences of purposive social action», *American Sociological Review*, τ. 1.
- Merton, R.K., 1963, «Manifest and latent functions», στο *Social Theory and Social Structure*, Glencoe: Free Press.
- Mooers, Collin και Alan Sears, 1992, «The New Social Movements and the Withering Away of State Theory», στο Carroll, William (επ.), *Organizing Dissent. Contemporary Social Movements in Theory and Practice*, Garamont Press.
- Park, Robert E. (1950-55), *The Collected Papers of Robert Ezra Park*, 3 τ., επ. E.C. Hughes κ.ά., Glencoe: Free Press
- Park-Burgess-McKenzie (1925), 1979, *The City*, Σικάγο: University of Chicago Press.
- Park, Robert E. (1904) 1972, *The Crowd and the Public and Other Essays*, επ. Henry Elsnor Jr., Σικάγο: University of Chicago Press.
- Park, Robert E., 1967, *Robert E. Park on Social Control and Collective Behavior*, εισαγ.-επ. Ralph H. Turner, Chicago: Chicago University Press.
- Park, Robert E.-Ernest W. Burgess (1921) 1969, *Introduction to the Science of Sociology*, Σικάγο: The University of Chicago Press.
- Peirce, Charles (1877) 1955, «The Fixation of Belief», στο *Philosophical Writings of Peirce*, επ. Justus Buchler, Νέα Υόρκη: Dover.
- Peirce, Charles, 1931-58, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, 8 τ., Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press.

- Rock, P., 1979, *The making of Symbolic Interactionism*, Basingstoke: Macmillan.
- Shalin, Dmitri, 1986, «Pragmatism and Social Interactionism», *American Sociological Review*, 51: 9-29.
- Stone, Gregory P. and Harvey A. Farberman (επ.), 1970, *Social Psychology through Symbolic Interaction*, Waltham, Μασαχουσέτη: Xerox.
- Thomas, William, 1939, «Comments by W.I. Thomas in Herbert Blumer *Critique of Research in The Social Sciences: An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America*», *Bulletin 44*, Νέα Υόρκη: Social Science Research Council, σ. 82-87.
- Thomas, William-Znaniecki, Florian (1918-20), 1966, *The Polish Peasant in Europe and America*, στο *W. Thomas on Social Organization and Social Change. Selected Papers*, επ. Morris Janovitz, Σικάγο: University of Chicago Press.
- Tilly, Charles (1978), *From Mobilization to Revolution*, Σικάγο: Addison-Wesley.
- Tomasi, Luigi (επ.), 1998, *The Tradition of the Chicago School of Sociology*, Aldershot-Brookfield: Ashgate.
- Weber, Max (1978), *Economy and Society*, επ. Guenther Roth-Claus Wiittich, Μπέρολιν: University of California Press.
- Wicker, Allan (1969), «Attitudes vs. Action: The Relationship of Verbal and Overt Behavioral Responses to Attitude Objects», *Journal of Social Issues*, 25: 41-78.
- Znaniecki, Florian, 1927, «The Object Matter of Sociology», *American Journal of Sociology*, 22: 529-84.
- Znaniecki, Florian, 1939, «Comments by Florian Znaniecki in Herbert Blumer *Critique of Research in The Social Sciences: An Appraisal of Thomas and Znaniecki's the Polish Peasant in Europe and America*», *Bulletin 44*, Νέα Υόρκη: Social Science Research Council, σ. 87-98.

